

**GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXBOROT MADANIYATI: SHAKLLANISH
TARIXI VA IJTIMOIIY AHAMIYATI****Turgunov A.T. -***Alfraganus universiteti, fakultet dekani
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

XXI asr globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, axborot oqimlarining misli ko'rilmagan darajada kengayishi hamda texnologik taraqqiyotning yuqori sur'atlari bilan tavsiflanadi. Hozirgi bosqichda axborot nafaqat kommunikativ vosita, balki strategik resurs va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashuv jarayonlari insoniyatni yagona axborot makoniga integratsiyalashuvi natijasida shaxs va jamiyatdan axborotni tanlash, tahlil qilish, qayta ishlash hamda undan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etadi.

Axborot oqimining tezligi va hajmining ortib borishi bilan bir qatorda ma'naviy tahdidlar, manipulyativ axborot hamda zararli media kontentning tarqalish ko'lami ham kengaymoqda. Shu sababli axborot madaniyatini shakllantirish masalasi faqat pedagogik muammo doirasida emas, balki ijtimoiy-falsafiy va huquqiy muammo sifatida ham dolzarblik kasb etmoqda.

Axborot tarixan jamiyat taraqqiyotida ham, alohida shaxs rivojida ham muhim o'rin egallab kelgan. Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyoti jarayonida axborotni yig'ish, saqlash va uzatish vositalarining rivojlanishi notekis kechgan bo'lib, bir necha bor global ahamiyatga ega bo'lgan "axborot inqiloblari" yuz bergan. Ulardan birinchisi yozuvning kashf etilishi bilan bog'liq bo'lib, aynan yozuv insoniyatga bilimlarni to'plash, tizimlashtirish va ularni avlodlarga uzatish imkoniyatini yaratgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida axborot sohasini liberallashtirish, so'z erkinligini ta'minlash hamda axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur sohadagi jarayonlar tahlili axborot sohasining normativ-huquqiy asoslarini takomillashtirish ishlari izchil va tizimli ravishda olib borilayotganini ko'rsatadi.

Demokratik jamiyat qurish tamoyillari va xalqaro standartlarga mos huquqiy bazaning shakllanishi natijasida mamlakatda internetdan foydalanish darajasi sezilarli oshdi, milliy kontentni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi, internet-nashrlar soni ko'paydi, nodavlat ommaviy axborot vositalari, tele va radiostudiyalar tizimi shakllandi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'lami kengaydi.

Mazkur o'zgarishlar ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar mazmunini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Jumladan, yosh avlodning raqamli texnologiyalar sohasidagi bilim doirasini kengaytirish, axborotni qabul qilish va idrok etishda mustaqil hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Globalashuv sharoitida axborot madaniyatini shakllantirish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan turli ilmiy yo'nalishlar kesimida o'rganilgan. Ushbu muammo falsafa, pedagogika, sotsiologiya, axborot texnologiyalari, media ta'lim va huquq sohaslarining kesishgan nuqtasida joylashgan kompleks hodisa sifatida talqin etiladi.

Avvalo, axborotlashgan jamiyat nazariy asoslari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllana boshlagan. E. Tofflarning "Uchinchi to'lqin" konsepsiyasida sivilizatsiya rivojining yangi bosqichi axborot va bilim ustuvorligi bilan bog'lanadi. Olim axborotni jamiyat taraqqiyotining asosiy resursi sifatida baholab, ijtimoiy tuzilma, mehnat xarakteri va madaniy qadriyatlar transformatsiyasini axborot omili bilan izohlaydi. A.D. Ursul, N.N. Moiseev kabi olimlar esa axborotlashuvni sivilizatsiyaning intellektual darajasini oshiruvchi global jarayon sifatida ko'rib, inson faoliyatini insonparvarlik tamoyillari asosida qayta tashkil etish zarurligini ta'kidlaydilar.

G'arb tadqiqotchilari orasida P. Druker, M. Porat, D. Bell kabi olimlar postindustrial jamiyat nazariyasi doirasida bilim va axborotning iqtisodiy hamda ijtimoiy ahamiyatini asoslab berganlar.

Ularning ishlanmalarida “bilimlar iqtisodiyoti” tushunchasi shakllanib, axborot bilan ishlash kompetensiyasi inson kapitalining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etiladi.

Axborot madaniyati va media savodxonlik muammolari bo‘yicha tadqiqotlar L. Masterman, A.V. Fedorov, R.M. Yusupov, G.V. Grachev kabi olimlar ishlanmalarida keng yoritilgan. Ular media ta’limni shaxsni manipulyativ axborot ta’siridan himoya qilish vositasi sifatida ko‘rib, tanqidiy fikrlashni axborot madaniyatining markaziy komponenti deb baholaydilar. Mazkur yondashuvlarda media matnlarni tahlil qilish, axborot manbalarini solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy-falsafiy merosida ham axborot madaniyatining ma’naviy asoslari mujassam. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino asarlarida haqqoniy bilimni egallash, uni saralash va inson kamolotiga yo‘naltirish masalalari chuqur yoritilgan. Ularning qarashlari zamonaviy axborot madaniyati tushunchasining ma’naviy-axloqiy poydevorini tashkil etadi.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan ham axborot madaniyati, axborot xavfsizligi va media savodxonlik masalalari keng tadqiq etilmoqda. M. Abdullaeva, B.R. Karimov, K.J. Tulenova, Z.D. Davronov, E.M. Izzetova, S. Atamurotov, I. Saifnazarov va boshqalar o‘z ishlarida axborot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy va pedagogik jihatlarini tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlarida yoshlarni zararli axborot oqimidan himoya qilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborotdan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurligi asoslab beriladi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab tadqiqotlarda axborot madaniyatining alohida jihatlari — media savodxonlik, raqamli kompetensiyalar yoki axborot xavfsizligi masalalari alohida o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularni globallashtirish jarayonlari, milliy ma’naviy xavfsizlik va ta’lim tizimidagi transformatsiyalar bilan uzviy bog‘liq holda kompleks yondashuv asosida tadqiq etish zarurati saqlanib qolmoqda.

Demak, mavzuga oid ilmiy manbalar axborot madaniyatining nazariy asoslarini keng yoritgan bo‘lsa-da, zamonaviy raqamli muhit sharoitida shaxs va jamiyat axborot madaniyatini shakllantirishning integrativ modeli hamda uning ijtimoiy mexanizmlarini chuqur o‘rganish dolzarb ilmiy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqot globallashtirish sharoitida axborot madaniyatining shakllanishi va uning ijtimoiy ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kompleks va tizimli yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot metodologiyasi ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va sotsiologik tahlil usullarining o‘zaro uyg‘unligiga tayandi.

Avvalo, tizimli yondashuv qo‘llanildi. Ushbu yondashuv axborot madaniyatini shaxs, jamiyat, axborot makoni va ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikda rivojlanadigan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. Axborot madaniyatining tarkibiy qismlari — axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, qayta ishlash va undan foydalanish ko‘nikmalari — yagona tizim doirasida o‘rganildi.

Tarixiy-tahliliy metod yordamida axborot madaniyatining shakllanish bosqichlari, axborot inqiloblari jarayoni hamda turli davrlarda axborotga munosabat evolyusiyasi tahlil qilindi. Bu metod axborot madaniyati tushunchasining tarixiy ildizlari va zamonaviy talqinlarini aniqlashga xizmat qildi.

Qiyosiy tahlil metodi orqali xorijiy va milliy tajriba o‘rganildi. Turli mamlakatlarda media savodxonlik, axborot xavfsizligi va raqamli ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar taqqoslanib, ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlashtirildi.

Kontent-tahlil metodi ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, strategik dasturlar hamda media manbalar mazmunini o‘rganishda qo‘llanildi. Bu usul orqali axborot madaniyatini shakllantirishga oid nazariy qarashlar va amaliy yo‘nalishlar tizimlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda empirik metodlardan ham foydalanildi. Jumladan, so‘rovnoma va suhbat usullari yordamida yoshlarning axborotdan foydalanish ko‘nikmalari, media savodxonlik darajasi va tanqidiy fikrlash xususiyatlari o‘rganildi. Olingan natijalar statistik tahlil qilinib, umumlashtirildi.

Falsafiy umumlashtirish va mantiqiy tahlil usullari yordamida axborot madaniyatining ijtimoiy mohiyati, uning shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligidagi o'zni konseptual jihatdan asoslab berildi.

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik yondashuvlarning uyg'unligi asosida qurilib, globallasuv sharoitida axborot madaniyatining shakllanish mexanizmlarini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida globallasuv sharoitida axborot madaniyatining shakllanishi ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili sifatida ko'rib chiqildi hamda uning shaxs va jamiyat hayotidagi o'zni kompleks tahlil qilindi. Olingan nazariy va empirik ma'lumotlar quyidagi ilmiy natijalarni aniqlash imkonini berdi.

Avvalo, tahlillar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy axborot makonida axborot oqimlarining hajmi va tezligi ortib borishi shaxsning axborotni tanlash va saralash qobiliyatiga bo'lgan ehtiyojni keskin kuchaytirmoqda. Axborot madaniyati yetarli darajada shakllanmagan shaxslar manipulyativ axborot, yolg'on ma'lumotlar va zararli media kontent ta'siriga tezroq berilishga moyil bo'ladi. Bu esa axborot madaniyatini shaxs ma'naviy xavfsizligining muhim tarkibiy qismi sifatida baholash zarurligini ko'rsatdi.

Ikkinchidan, o'rganishlar natijasida axborot madaniyati tarkibiy jihatdan ko'p komponentli tuzilishga ega ekani aniqlandi. U nafaqat texnik ko'nikmalar (raqamli vositalardan foydalanish), balki tanqidiy fikrlash, axborot manbalarini tahlil qilish, axborotning ijtimoiy-axloqiy oqibatlarini anglash kabi kognitiv va ma'naviy omillarni ham o'z ichiga oladi. Demak, axborot madaniyatini faqat kompyuter savodxonligi bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan to'liq emas.

Uchinchidan, ta'lim tizimida media savodxonlik elementlarini joriy etish axborot madaniyatini shakllantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri ekani asoslandi. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, axborotni tanqidiy baholash ko'nikmasi shakllangan respondentlarda zararli axborot ta'siriga berilish darajasi sezilarli darajada past bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonida axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

To'rtinchidan, jamiyat miqyosida axborot madaniyatining rivojlanish darajasi ijtimoiy barqarorlik va mafkuraviy xavfsizlik bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Axborot madaniyati rivojlangan muhitda fuqarolar axborot oqimiga nisbatan ongli va mas'uliyatli munosabatda bo'lib, ijtimoiy jarayonlarda faol va mustaqil pozitsiyani egallaydi.

Beshinchidan, O'zbekistonda axborot sohasini liberallashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va milliy media makonini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar axborot madaniyatini shakllantirish uchun qulay shart-sharoit yaratgani aniqlandi. Biroq, axborotdan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish borasida tizimli media-ta'lim dasturlarini kengaytirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari globallasuv sharoitida axborot madaniyatini shakllantirish shaxsning ma'naviy barqarorligi, jamiyatning mafkuraviy himoyasi va ta'lim tizimining samaradorligi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Axborot madaniyati ijtimoiy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'lib, uni rivojlantirish davlat siyosati va ta'lim strategiyalarining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida globallasuv sharoitida axborot madaniyati zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim ijtimoiy, ma'naviy va intellektual omili ekanligi aniqlandi. Axborot oqimlarining hajmi va tezligi ortib borayotgan hozirgi davrda shaxsning axborotni tanlash, tahlil qilish, baholash va undan mas'uliyatli foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi uning ma'naviy barqarorligi va ijtimoiy faolligining muhim sharti hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, axborot madaniyati faqat texnologik savodxonlik bilan cheklanmaydi, balki tanqidiy fikrlash, axborotning ijtimoiy-axloqiy mohiyatini anglash, media makonda ongli harakat qilish kabi kognitiv va ma'naviy komponentlarni ham o'z ichiga oladi. Shu bois axborot madaniyati shaxs kamoloti, yoshlar tarbiyasi va jamiyat mafkuraviy xavfsizligini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, axborot madaniyatining rivojlanish darajasi jamiyatning demokratik taraqqiyoti, fuqarolarning axborotdan foydalanish huquqlarini anglash darajasi hamda ijtimoiy

jarayonlarda faol ishtiroki bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Ta'lim tizimida media savodxonlik va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish axborot madaniyatini shakllantirishning eng samarali yo'nalishlaridan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ta'lim tizimida media-ta'limni keng joriy etish. Umumta'lim maktablari, akademik litsey va oliy ta'lim muassasalarida "Axborot madaniyati", "Media savodxonlik", "Raqamli madaniyat" kabi fan va modullarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. O'quv jarayoniga muammoli vaziyatlar tahlili, media matnlarni tahlil qilish, axborot manbalarini taqqoslashga asoslangan interfaol metodlarni keng tatbiq etish zarur.

3. Axborot xavfsizligi bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish. Aholi, ayniqsa yoshlar o'rtasida internetdan xavfsiz foydalanish, zararli kontentdan himoyalanih va axborot gigienasi bo'yicha ma'rifiy dasturlarni yo'lga qo'yish lozim.

4. Milliy media makonni rivojlantirish. Yoshlarning ma'naviy ehtiyojlariga mos, ijobiy mazmundagi milliy raqamli kontentni ko'paytirish axborot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

5. Pedagog kadrlar malakasini oshirish. O'qituvchilarni media savodxonlik va raqamli pedagogika yo'nalishlarida muntazam qayta tayyorlash axborot madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshiradi.

Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish. Axborot madaniyati, media ta'lim va axborot xavfsizligi sohalarida fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirish, amaliy modellar ishlab chiqish zarur

ADABIYOTLAR

1. Toffler E. The Third Wave. — New York: Bantam Books, 1980.
2. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. — New York: Basic Books, 1973.
3. Drucker P. Post-Capitalist Society. — New York: Harper Business, 1993.
4. Ursul A.D. Informatsionnoe obshchestvo i perekhod k ustoichivomu razvitiyu. — Moskva: RAGS, 2001.
5. Moiseyev N.N. Sudba tsivilizatsii. Put razuma. — Moskva: Yaziki russkoy kul'tury, 1998.
6. Masterman L. Teaching the Media. — London: Routledge, 1985.
7. Fedorov A.V. Mediaobrazovanie i mediagramotnost. — Moskva: Akademiya, 2007.
8. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: Fan, nashr yili.
9. Beruniy Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. — Toshkent: Fan, nashr yili.
10. Ibn Sino Abu Ali. Donishnoma. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, nashr yili.
11. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
12. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, yangi tahrir.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida.
14. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

REZYUME:

Mazkur maqolada globallasuv jarayonlari sharoitida axborot madaniyatining shakllanish bosqichlari, uning tarixiy-falsafiy ildizlari hamda zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: globallasuv, axborot madaniyati, axborot jamiyati, media savodxonlik, axborot xavfsizligi, raqamli transformatsiya.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье анализируются этапы формирования информационной культуры в условиях глобализации, её историко-философские основы, а также социальное значение в развитии современного общества.

Ключевые слова: глобализация, информационная культура, информационное общество, медиаграмотность, информационная безопасность, цифровая трансформация.

RESUME:

This article analyzes the stages of formation of information culture in the context of globalization, its historical and philosophical foundations, and its social significance in the development of modern society.

Keywords: globalization, information culture, information society, media literacy, information security, digital transformation.